

BYĆ CZŁOWIEKIEM, BYĆ BASKIEM. REFLEKSJE WOKÓŁ JĘZYKA I KULTURY¹

Punktem wyjścia do powstania niniejszego tekstu i podstawą moich refleksji jest zainteresowanie *euskara* – językiem baskijskim. Często wskazuje się na niejasne pochodzenie baskijskiego, niekiedy konstruuując hipotezy mające potwierdzać jego pokrewieństwo z innymi językami (nie były to tylko teorie o charakterze naukowym)². Równie zadziwiający jest jednak fakt przetrwania *euskary*, jej historia to bowiem w dużej mierze dzieje marginalizacji i deprecjacji. Język baskijski przedstawiano jako język mieszkańców wsi, osób niewykształconych, nie jako język kultury wysokiej i miejskiej, dlatego mówienie w nim stawało się powodem do wstydu, czy uznawane było za wyraz braku szacunku do rozmówcy. W okresie frankizmu posługiwanie się baskijskim było piętnowane,

a nawet karane, nie wpisywało się bowiem w obowiązujący model „jednej”, jednolitej kulturowo, Hiszpanii³. Uzyskanie przez region baskijski autonomii (w 1979) i polityka językowa baskijskich władz przyczyniła się jednak do znacznej poprawy sytuacji *euskary*. Współcześnie, przede wszystkim w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej⁴, cieszy się ona instytucjonalnym wsparciem i rozwija, choć nadal mierzy się z wieloma wyzwaniami (imigracja, znaczenie i atrakcyjność języka hiszpańskiego i angielskiego⁵

¹ Podstawą tekstu było wystąpienie wygłoszone przez autorkę w ramach cyklu „Być człowiekiem w różnych epokach i kulturach” zorganizowanego przez Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne w 2021 r. Tytuł, układ treści i główne myśli związane są z kluczową ideą tego spotkania i jemu zostały podporządkowane. Artykuł powstał w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki pod tytułem „Nowa rodzina baskijska? Tradycja, polityka kulturowa i nowe formy życia rodzinnego” (numer projektu: 2016/21/B/HS3/00045).

² L. Núñez Astrain, *El euskera arcaico. Extensión y parentescos*, Tafalla 2006, s. 183–377. K. Zuazo, *El euskera y sus dialectos*, Irun 2010, s. 57–60. P. Woodworth, *The Basque Country. A cultural history*, Oxford 2007, s. 18–21. R. L. Trask, *The History of Basque*, London–New York 2006, s. XIII.

³ L. Mees, *Euskara*, w: *Diccionario ilustrado de símbolos del nacionalismo vasco*, coords. S. De Pablo, J. L. De la Granja, L. Mees, J. Casquete, Madrid 2012, s. 334 i dalsze. R. L. Trask, *The History of Basque*, dz. cyt., s. 29. Późniejszy okres dyktatury, a także użycie *euskary* w przestrzeni prywatnej lub związanej z folklorem cechowało mniej restrykcji, J. Juaristi, *Historia mínima del País Vasco*, Madrid 2013, s. 302–303.

⁴ Znajduje się ona w Hiszpanii i tworzą ją trzy, z siedmiu, baskijskie prowincje (Bizkaia, Gipuzkoa, Araba). Pozostałe to Nawarra (odrębna prowincja leżąca w Hiszpanii) oraz Lapurdi, Nafarroa Beherea i Zuberoa (znajdujące się we Francji). Baskijska Wspólnota Autonomiczna ma 7.234 km² i około dwóch milionów mieszkańców (dane z 2021 r.: 2.193.199). Zob. https://www.euskadi.eus/gobiernovasco/contenidos/informacion/x65_acerca_euskadi/es_x65/cifras_new.html oraz https://www.eustat.eus/estadisticas/tema_159/opt_0/tipo_3/ti_poblacion/temas.html [dostęp: 14 lutego 2022].

⁵ Podkreśla się między innymi to, że kultura popularna, w której dominuje hiszpański i angielski, a także, paradoksalnie, obecność baskijskiego w edukacji, sprawiają, że młodzież poza szkołą nie mówi w *euskara* (stąd inicjatywy mające zachęcić do używania baskijskiego w czasie wolnym). Do tej kwestii wróć jeszcze w dalszej części artykułu.

i in.). Należy zauważyć, że język baskijski obecny jest w przestrzeni publicznej⁶ (nie tylko poprzez obowiązkowe, dwujęzyczne komunikaty, ale też jako język codziennej komunikacji, język „ulicy”), edukacji, jego znajomość ma też coraz większe znaczenie na rynku pracy⁷.

Przychyłam się do poglądu, że język nie stanowi wyłącznie narzędzia komunikacji, odzwierciedla się w nim światopogląd i historia danej grupy, wywiera on też wpływ na sposób postrzegania świata⁸. Analiza języka pozwala zatem na pogłębienie wiedzy na temat danej kultury, tak dzięki analizie używanego słownictwa, etymologii, form dialektalnych, jak i językowych polityk. Omówienie wielowymiarowości studiów nad językiem i kulturą, dorobku poszczególnych dyscyplin i ich przedstawicieli, wykracza jednak poza ramy tego tekstu⁹. Zwróć zatem uwagę tylko na wybrane przykłady studiów nad językiem, które były dla mnie inspiracją w odniesieniu do namysłu nad językiem baskijskim. Związane one są przede wszystkim ze spojrzeniem na język jako

odzwierciedlenie grupowych wyobrażeń, językowym obrazem świata, a także performatywnym wymiarem językowych praktyk, etnografią mowy/mówienia, analizą etymologiczną i językowymi politykami. Moje badania oparte są o analizę źródeł (przede wszystkim baskijskich i hiszpańskich) oraz wieloletnie doświadczenie terenowe. Od dwudziestu lat regularnie prowadzę badania w Kraju Basków¹⁰ (przede wszystkim w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej¹¹), a ich zasadniczym elementem jest język baskijski. Pozwoliło mi to na zaobserwowanie językowych praktyk, postaw wobec języka czy zmian, jakie zaszły w sytuacji językowej regionu w ciągu tego okresu.

Spośród licznych autorów, którzy wywarli wpływ na studia dotyczące relacji pomiędzy językiem i kulturą, czy językiem i sposobem myślenia, wymienić należy zwłaszcza Johanna Gottfrieda Herdera, Wilhelma von Humboldta, Ludwiga Wittgensteina, Edwarda Sapira i Benjamina Lee Whorfa, czy Ferdinanda de Saussure'a. W kontekście antropologicznych badań już klasycy dyscypliny, tacy jak Franz Boas i Bronisław Malinowski, podkreślali znaczenie znajomości języka miejscowego¹². Malinowski wskazywał zarazem na trudność, a nawet niemożność przetłumaczenia niektórych słów, wyzwanie, jakim jest dla badacza język społeczności niepiśmiennych, specyfikę języka magicznego czy języka dzieci, a także na związek słów z działaniem¹³. Badacze

⁶ Język baskijski ma status języka urzędowego (obok hiszpańskiego) tylko w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej, ale nawet w tym regionie nie wszyscy mieszkańcy się nim posługują, J. Juaristi, *Historia minima del País Vasco*, dz. cyt., s. 29. Jednocześnie, jak wskazują dane, w ciągu ostatnich lat rośnie liczba tych, którzy posiadają zarówno bierną, jak i czynną znajomość języka baskijskiego, https://www.eustat.eus/elementos/tres-de-cada-cinco-personas-que-residen-en-la-ca-de-euskadi-tienen-algun-conocimiento-de-euskera-en-2016/not0014683_c.html [dostęp: 11 października 2021].

⁷ Mam tu na myśli choćby wymóg znajomości języka baskijskiego na niektórych stanowiskach (np. w urzędach). Obserwacje własne i wywiady przeprowadzone z Baskami wskazują na różnicę pomiędzy oficjalną i rzeczywistą sytuacją języka baskijskiego (choćby na to, jak niekiedy w praktyce wygląda możliwość posługiwania się językiem baskijskim w sytuacjach formalnych). Na temat języka baskijskiego zob. K. Mirgos, *Obcy i nowi Baskowie. Migracje, tożsamości i języki w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej*, Gdańsk 2018, s. 137–175.

⁸ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2012, s. 14–17.

⁹ Nie stanowi też jego celu. Zależy mi raczej na wskazaniu wartości zastosowania kategorii czy narzędzi badawczych wytworzonych na podstawie analiz językowych.

¹⁰ Odnoszę się tu do wszystkich siedmiu prowincji.

¹¹ To ona będzie też głównym punktem odniesienia w tym artykule.

¹² Na temat antropologii lingwistycznej zob. m.in. L. M. Ahearn, *Antropologia lingwistyczna. Wprowadzenie*, Kraków 2013 oraz M. C. Junyent Figueras, P. Comellas Casanova, *Antropologia lingüística*, Madrid 2019.

¹³ B. Malinowski, *Ogrody koralowe i ich magia. Studium metod uprawy ziemi oraz obrzędów towarzyszących rolnictwu na Wyspach Trobrianda. Język magii i ogrodnictwa*, przeł. B. Leś, red. nauk. A. K. Paluch, Warszawa 1987,

zwracają uwagę nie tylko na wartość języka w odniesieniu do kulturowej specyfiki konkretnej grupy (etnoskładnia, etnosemantyka, etnografia mowy), ale też na znaczenie językowych analiz w refleksji nad pojęciami o charakterze uniwersalnym (ale i takimi, które mają wręcz charakter „nieprzetłumaczalny”¹⁴), a nawet nad naturą człowieka (egocentryzm i antropocentryzm w języku)¹⁵. Studium o charakterze porównawczym i poszukiwaniom „uniwersalnych pojęć” towarzyszą te skupiające się na lokalnej specyfice, w tym mowie potocznej (co tylko potwierdza bogactwo i wielowymiarowość badań). Znajomość norm kulturowych obecnych w języku może mieć istotne znaczenie w międzykulturowej komunikacji (prowadząc na przykład do nieporozumień wynikających z braku świadomości na temat tego, jak odbierane są przez przedstawicieli innej grupy określone komunikaty). Według Anny Wierzbickiej:

Są trzy typy pojęć: uniwersalne, specyficzne dla poszczególnych kultur narodowych i pośrednie. Pojęcia uniwersalne należą do wszystkich grup ludzkich i najprawdopodobniej są wrodzone. Pojęcia specyficzne są właściwe jednej grupie ludzi (zwykle jednej wspólnotie językowej) i odzwierciedlają jej niepowtarzalne doświadczenia i jej tylko właściwy sposób życia. Pojęcia pośrednie mogą w mniejszym lub większym stopniu przekraczać granice kultur i odzwierciedlać pewne wspólne elementy

ludzkiego doświadczenia albo mogą być charakterystyczne dla pewnego obszaru geograficznego i/lub kulturowego, a wówczas są zwykle odbiciem wspólnoty doświadczeń i wzajemnych kontaktów¹⁶.

Odzwierciedlenie w języku obrazów i przekonań właściwych dla wybranej kultury to językowy obraz świata (Renata Grzegorzczkova przywołuje tu definicję „konceptualizacji świata zawartej w języku”). Jego rekonstrukcja pozwala na uzyskanie szeregu informacji na temat badanej społeczności, jej norm, stereotypów, wartości¹⁷. Jerzy Bartmiński pisał tak o popularności, jak i o niełatwym definiowaniu pojęcia językowego obrazu świata (JOS), a także o znaczeniu danych „przyjętych”¹⁸. W tym kontekście, jak wskazywał, istotne jest badanie tożsamości grupy (auto- i heterostereotypy), sposób postrzegania przestrzeni („nasze miejsce”) i czasu, wartości (nie tylko w warstwie deklaratywnej) oraz typów wypowiedzi¹⁹ (elementy te uwzględniłem także w moich rozważaniach). Zdaniem Bartmińskiego:

Przede wszystkim jednak pojęcie JOS pozwala poprzez analizę danych językowych docierać do sposobów postrzegania i konceptualizacji świata przez człowieka, do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących²⁰.

s. 31 i dalsze. W pracy tej Malinowski wyjaśnia jednocześnie, że początkowo zamierzał kwestie lingwistyczne potraktować jako uzupełniające i zawrzeć je w przypisach, jednak okazały się one na tyle rozbudowane, że konieczne było umieszczenie ich w odrębnym tomie (tamże, s. 29).

¹⁴ R. Grzegorzczkova, *Wprowadzenie do semantyki językowej*, Warszawa 2001, s. 167.

¹⁵ A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa 1999, s. 164, 194, 227, 303–340.

¹⁶ Tamże, s. 450.

¹⁷ R. Grzegorzczkova, *Wprowadzenie do semantyki*, dz. cyt., s. 162–169.

¹⁸ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, dz. cyt., s. 11–21, 66–67.

¹⁹ Bartmiński te sześć zagadnień (wyznaczających minimum badawcze w odniesieniu do JOS) opisywał jako: Kto – Z kim – Gdzie – Kiedy – Po co – Jak się porozumiewa, tamże, s. 20–21.

²⁰ Tamże, s. 15.

W namyśle nad znaczeniem języka w badaniach kulturowych warto przywołać również koncepcję słów-kluczy, a także zwrócić uwagę na performatywny, stwarzający rzeczywistość, charakter języka. Teorie te były dla mnie szczególnie inspiracją i do nich również nawiązywać będę w dalszej części mojego artykułu.

1. Być. Istnienie i nazywanie

W języku baskijskim „być” można na kilka sposobów i każdemu z tych stanów odpowiada inny czasownik²¹. Być w słowie *izan* oznacza istnienie, *ari izan* z kolei wskazuje na proces, dynamikę, stawanie się, to, że dana czynność odbywa się w tym momencie (na przykład w odniesieniu do tego, że „dziecko właśnie się uczy” – *umea ikasten ari da*), natomiast czasownik *egon* stosowany jest do określenia tymczasowego stanu (na przykład bycia głodnym) czy znajdowania się w przestrzeni (*Non dago komuna?* – „Gdzie jest łazienka?”) i statyczności²².

Czasownik *izan*, jak zauważył baskijski antropolog Mikel Azurmendi, wykazuje podobieństwo do innego wyrazu, a mianowicie *izen* (bask. nazwa, imię)²³. Według jednego z baskijskich powiedzeń „wszystko, co ma nazwę, istnieje” (*Izen duen guztia, da*). José Miguel de Barandiarán zapisał je w trakcie zbierania relacji dotyczących

miejscowych wierzeń i mitów. Wiązały się one z przekonaniem o tym, że bezpieczniej jest nie zaprzeczać istnieniu nadnaturalnych istot. W baskijskiej mitologii nie brakuje opowieści o ludziach, którzy, kwestionując moc takich postaci, ponieśli karę. Niektóre nazwy uznawano zarazem za tabu. Na przykład przywoływanie określenia czarownicy mogło przynieść marynarzom znajdującym się na morzu nieszczęście²⁴.

Istotą takich przekonań jest dostrzeganie związku pomiędzy nazywaniem i istnieniem²⁵, wpływem języka na rzeczywistość²⁶. O performatywnym znaczeniu języka mówił między innymi John L. Austin, a jego teorie inspirowały kolejnych badaczy, analizujących zmiany wywoływane przez język, jego twórczy charakter. Austin zwrócił uwagę na to, że słowa nie tylko służą do opisu czy stwierdzenia faktu, ale też mogą być wręcz wykonywaniem czynności:

[...] wypowiedzenie zdania (oczywiście w stosownych okolicznościach) nie jest opisem mówiącym, że robię coś, wypowiadając owo zdanie, nie jest też stwierdzeniem, że to coś robię – owa wypowiedź jest po prostu robieniem tego czegoś. Wypowiedzieć takie zdanie to zrobić owo coś²⁷.

Zgodnie z tym ujęciem, w szczególnym kontekście wypowiedź może być czynnością, działaniem niosącym określone

²¹ Odnoszę się tu do zestandaryzowanej formy j. baskijskiego (*euskara batua*), w przypadku dialektów nie zawsze ma to zastosowanie, I. Zubiri, E. Zubiri, *Euskal gramatika osoa*, Bilbo 2000, s. 526. Warto pamiętać, że ujednoczony baskijski powstał dopiero w latach 60. XX w. Liczbę dialektów wliczono rozmaicie (tak w odniesieniu do mowy, jak i pisma), na przykład L. L. Bonaparte wyróżniał osiem dialektów, R. M. de Azkue – siedem, Mitxelena – dziewięć (uzupełniając później swoją propozycję o dialekt *meridional*, którym mówiono w XVIII–XIX w.), wreszcie ich liczbę określono na pięć lub sześć (współcześnie ważna była propozycja K. Zuazo), L. Núñez Astrain, *El euskera arcaico*, dz. cyt., s. 56–61.

²² Tamże, s. 526–530.

²³ M. Azurmendi, *El fuego de los símbolos. Artificios sagrados del imaginario en la cultura vasca tradicional*, San Sebastián 1988, s. 151–152.

²⁴ J. M. de Barandiarán, *Brujería y bruja en los relatos populares vascos*, San Sebastián 2002, s. 8–24.

²⁵ Połączenie w tej części artykułu czasownika „być” i „nazywać” opiera się, z jednej strony, na zaznaczonym związku słów *izan* i *izen*, z drugiej, na założeniu o performatywności języka (nazwanie i istnienie).

²⁶ Niektórzy autorzy dostrzegają element stwarzania poprzez nazywanie w biblijnej Księdze Rodzaju, I. Azkoaga, Vasco, *¿cómo se llama tu país?*, Arrasate–Mondragón 2017, s. 67–68

²⁷ J. L. Austin, *Mówienie i poznawanie*, Warszawa 1993, s. 554–555.

konsekwencje. Austin zaproponował w odniesieniu do takich zdań termin „performatyw” i analizował jego rodzaje (podkreślając zarazem, że czasem trudno je odróżnić od wypowiedzi konstatających)²⁸. Grzegorzyczkowa zauważyła, że:

Różnica między performatywami a zwykłymi konstatacjami jest szczególnie widoczna w wypadku aktów prawnych. Akty językowe, takie jak: przekazanie w testamencie, zawarcie małżeństwa, ogłoszenie wyroku czy uchwały, stwarzają pewne stany obowiązujące w rzeczywistości społecznej [...], mówiąc, dokonujemy pewnych zmian w rzeczywistości pozajęzykowej²⁹.

Performatywne przekonanie, że nazwanie powołuje do istnienia, a zatem podkreślenie ważności tego, co zostaje wypowiedziane, bywa przywoływane, na poły żartobliwie, w odniesieniu do słynnej baskijskiej powściągliwości w mowie, ale i niezwyklej słowności. Określenie „słowo Baska” miało podkreślać znaczenie obietnicy, jej siłę. Jedno z baskijskich powiedzeń wskazuje, że nie można cofnąć danego słowa (*Hitz emana, gibelerat ezin eramana*)³⁰, natomiast naczelną postać baskijskiej mitologii – *Mari* karała kłamców i tych, którzy łamali dane słowo³¹. Warto zwrócić tu uwagę na magiczny wymiar języka, czego przykładami mogą być zaklęcia, błogosławieństwa, klątwy³².

Zastanawiając się nad znaczeniem nazw, należy zatrzymać się przy samym

nazewnictwie terytorium Basków. Iñaki Azkoaga wskazał na ponad pięćdziesiąt takich terminów stosowanych w przeszłości i obecnie. Część z nich odwołuje się do zapisów kronikarzy i historyków, określeń grup zamieszkujących te ziemie (np. Vasconia), inne są efektem poszukiwań nazwy o charakterze politycznym (jak neologizm *Euzkadi*³³ autorstwa Sabino Arany), mają związek z językiem baskijskim (*Euskalerrria*, *Euskal Herria*) czy odwołują się do relacji z Nawarrrą (*Nabarra*, *Baskonabarro*). Baskijska Wspólnota Autonomiczna (złożona z trzech prowincji) określana bywa jako *Euskadi*, podczas gdy termin *Euskal Herria* dotyczyć ma wszystkich siedmiu regionów zaliczanych (nie bez dyskusji) do Kraju Basków. Jednocześnie poza regionami baskijskimi nazwa Baskijskiej Wspólnoty Autonomicznej często tłumaczona jest po prostu jako „Kraj Basków” (*País Vasco*, *Basque Country*), co ma charakter nieprecyzyjny i może wprowadzać w błąd (wskazując nie na część obszaru baskijskiego, ale na całość). Brak jednej, jednoznacznej nazwy widziany jest przez niektórych jako fundamentalny problem Basków, dotyczący identyfikacji (czy wręcz istnienia) ich regionu³⁴.

2. Być człowiekiem.

O istotach i przestrzeniach ludzkich oraz pozaludzkich

Istoty, stworzenia, to w języku baskijskim *izakiak* (l. poj. *izaki*). Mogą one być żywe (*izaki bizidun*) lub nieożywione (*izaki bizigabeak*). W ramach tej grupy można wyróżnić takie, które uznawano za wyjątkowe,

²⁸ Tamże, s. 640 i dalsze.

²⁹ R. Grzegorzyczkowa, *Wprowadzenie do semantyki*, dz. cyt., s. 76–77.

³⁰ M. Azurmendi, *El fuego de los símbolos*, dz. cyt., s. 150–151.

³¹ B. Estornes Lasa, *Mundua Euskal Erriaren gogoan – El Mundo en la mente popular vasca*, San Sebastián 1974, s. 64–65.

³² A. Engelking, *Klątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*, Warszawa 2010.

³³ Początkowe określenie *Euzkadi*, później ewoluowało do formy *Euskadi*, zob. m.in. L. Mees, *Euskadi/Euskal Herria*, w: *Diccionario ilustrado de símbolos del nacionalismo vasco*, dz. cyt., s. 294–319. J. Juaristi, *Historia mínima del País Vasco*, dz. cyt., s. 17–21.

³⁴ Zob. I. Azkoaga, *Vasco, ¿cómo se llama tu país?*, dz. cyt., 13–23, 67 i dalsze.

błogosławione – *Izaki Doneak*. Według Barandiarána to zwierzęta lub rośliny, którym przypisywano nadprzyrodzone cechy. Traktowano je z szacunkiem, a kiedy umierały, używano zwrotu *il da*, nie zaś wykorzystywanego zwykle w odniesieniu do zwierząt *akabau* czy *galdu da*. Do tej kategorii zaliczano osła, nietoperza, pszczoły, czy biedronki. Interesujące jest to, że w przypadku psa, jedynie jego język miał mieć taki uświęcony charakter (może to tłumaczy wierzenia o leczących właściwościach tegoż³⁵). Biedronki proszono o dobrą pogodę (*Amandre gona gorri, biar eguski*). Szczególne miejsce zajmowały pszczoły, traktowane z wielkim szacunkiem w baskijskim gospodarstwie, co znajdowało wyraz także w formie, w jakiej się do nich zwracano (grzecznościowe używanie *zu*). Za niewłaściwą uznawano sprzedaż pszczół, które powinny być albo przekazywane w zamian za coś, albo jako prezent. Ich zabicie miało być grzechem. Zwyczajowo informowano je o śmierci gospodarza czy gospodyni³⁶. Julio Caro Baroja zapisał formułę, którą zwracano się do tych owadów: *Erltxuak, erltxuak egui zute arguzaria. Nagusia hil da ta bear da elizan argia* („Pszczółki, pszczółki, róbcie wosk. Pan umarł i potrzeba światła w kościele”). Wierząco, że taki komunikat sprawi, że pszczoły wyprodukują więcej wosku, a także zapobiegnie ich śmierci po odejściu gospodarza³⁷. Mikel Azurmendi wspomina także zwyczaj wprowadzania do kościoła barana lub wołu, gdy odbywała się ceremonia pogrzebowa pana domu (*etxejojaun*)³⁸.

Ludzi określa się jako *gizaki* albo *gizonak*. To drugie określenie stosowane jest także w odniesieniu do mężczyzn (pochodzi prawdopodobnie z języka akwitańskiego)³⁹. Interesująca jest etymologia wyrazu kobieta – *emakume*, który wskazuje na związek z rodzeniem. Spotkać można jego interpretację bądź jako „dającą dzieci” (od *eman* – dawać i *ume* – dziecko), bądź jako złożenie słów związanych z płcią żeńską (*eme*) i dzieckiem (*ume*)⁴⁰. W kulturze tradycyjnej dzieci były dla Basków wielką wartością, to ich pojawienie się sprawiało, że para stawała się rodziną, bez potomstwa nie było domu – *Eztai etxerik ez duena aurrik*. Bycie mężczyzną i kobietą wiązało się nie tylko z innymi rolami pełnionymi przez jednostkę, ale też z przebywaniem w innych przestrzeniach⁴¹. Zadaniem uznawanym za męskie, było reprezentowanie rodziny na zewnątrz, kobiecą przestrzenią był dom. Jednocześnie to, co zewnętrzne postrzegano jako zagrażające, a nawet nieludzkie (nadmaturalne). Człowiekowi i istotom nieludzkim przypisywano przynależność do innej przestrzeni, a nawet czasu⁴² (powiedzenie *eguna egunezkoentzat eta gaua gauzezkoarentzat* wskazywało na to, że ludzie bezpieczni są za dnia, noc to czas funkcjonowania „istot nocnych”, takich jak czarownice, duchy czy *Gaueko* – Władca Nocy⁴³). Dom stanowił przestrzeń bezpiecz-

³⁵ M. Gomez, *De los primeros animales domesticados en Euskal Herria a las razas actuales*, MUNIBA (Antropologia – Arkeologia) 2005, nr 57, s. 472.

³⁶ J. M. de Barandiarán, *Mitos del pueblo vasco*, b.m.w. 2007, s. 169–171.

³⁷ Tamże, s. 169–170.

³⁸ M. Azurmendi, *El fuego de los símbolos*, dz. cyt., s. 34.

³⁹ Gizon (hasło), *Diccionario etimológico vasco español*, <http://projetbabel.org/basque/diccionario.php?q=gizon> [dostęp: 14 sierpnia 2021].

⁴⁰ Emakume (hasło), *Diccionario etimológico vasco español*, <http://projetbabel.org/basque/diccionario.php?q=emakume> [dostęp: 14 sierpnia 2021].

⁴¹ Warto jednocześnie zaznaczyć, że inna była sytuacja kobiet w baskijskim interiorze i na wybrzeżu – tam, ze względu na nieobecność mężczyzn, związaną z uczestnictwem w długotrwałych wyprawach morskich, kobiety cieszyły się większą sprawczością i niezależnością.

⁴² Na to, jak ważne jest zwrócenie uwagi na przestrzeń i czas w badaniach nad językowym obrazem świata wskazywał, jak zaznaczyłam wcześniej, Bartmiński.

⁴³ J. M. de Barandiarán, *Mitos del pueblo vasco*, dz. cyt., s. 205–208.

ną i „ludzka” (właściwą człowiekowi), dodatkowo chronioną za pomocą amuletów takich jak *eguzkilore* – „kwiat słońce”, umieszczany na drzwiach wejściowych i, jak wierzą, odstraszały czarownice. Baskijskie legendy przestrzegały przed związkami z osobami spoza własnej społeczności, stojąc na straży endogamii. Takim przykładem są opowieści o *lamiak*, które zamieszkiwały okolice rzek i strumieni, a wyglądem przypominały kobiety (poza ptasimi stopami). Związki między nimi i mężczyznami zwykle kończyły się nieszczęśliwie (na przykład śmiercią mężczyzny). Analiza mitów wielu społeczności opisujących związki ludzi z istotami zbyt odległymi (zwierzęta, bóstwa) bądź nazbyt bliskimi (rodzeństwo) może stać się inspiracją do namysłu nad kwestiami pokrewieństwa czy relacji międzygrupowych⁴⁴. Interesującą grupę baskijskich istot mitycznych stanowiły też *gentilak* – olbrzymy. Zdaniem badaczy historii z nimi związane mogą być śladem kontaktów z obcymi społecznościami, z grupami, które nie przyjęły chrześcijaństwa i mieszkają w odosobnieniu. Z biegiem lat zaczęto przypisywać im niezwykle umiejętności i uznawać za nie-ludzi. Równie interesującą grupę stanowią istoty, które umieścić można na pograniczu tego, co pozaludzkie i ludzkie. Do takich należą choćby *lamiak*, wyglądające zwykle jak kobiety, lecz posiadające ptasie stopy, czy człowiek-wilk (*gizotso*)⁴⁵.

Opozycja pomiędzy tym, co domowe a tym, co zewnętrzne (*etxeko-kaleko*) tożsama była z tą pomiędzy dobrem i złem, tym, co bezpieczne i moralne i tym, co zagrażające⁴⁶. Dom stanowił zarazem instytucję

autonomiczną (każdy dom ma swoje zwyczaje, mawiano⁴⁷) i tej niezależności bardzo strzeżono⁴⁸. Etymologicznie łączy się słowo dom – *etxe* z wyrazem *itxi* – zamykać, co odzwierciedlać ma jego zamknięty charakter. Mogło to odnosić się również do przekonania, że domowych spraw nie należy ujawniać poza nim (*Etxeko okerra kanpoan ez bada jakiten, ondo*)⁴⁹. Dom wykazywał też cechy upodabniające go do świątyni i cmentarza, wiązały się z nim podobne zakazy i wierzenia, a także praktyki. Niekiedy zmarłe bez chrztu dzieci grzebano obok domu, w części nazywanej „ogrodem kobiet”⁵⁰. W tym kontekście szczególnego wymiaru nabiera baskijskie powiedzenie – *Gugure aurrekoen gainean bizi gara* – „Mieszkamy na naszych przodkach”. W kościele znajdowało się miejsce stanowiące symboliczne przedłużenie każdego gospodarstwa – *yarleku*. To tam kobiety zapalały świece (*argizaiola*) dla zmarłych. To one pełniły funkcję swoistych kapłanek „domu-świątyni”, na nich spoczywały obowiązki związane ze sferą sakralną (kult przodków, wykonywanie amuletów itp.)⁵¹.

Mieszkańców domu określano mianem *etxekoak*. Członkami tej grupy były osoby zamieszkujące wspólną przestrzeń (oprócz osób spokrewnionych były to często przegarnięte dzieci, czy parobkowie). Kluczowe było tu zatem nie pokrewieństwo biologiczne, ale przynależność do miejsca, co znajdowało też wyraz w określaniu jednostki nazwą domu częściej niż urzędowym

⁴⁷ *Errik bere lege, etxek bere aztura* – „każdy kraj ma swoje prawa, każdy dom swoje obyczaje”, tamże, s. 93.

⁴⁸ Tamże, s. 96–97.

⁴⁹ Tamże, s. 88, 102.

⁵⁰ *Atlas Etnográfico de Vasconia. Ritos del nacimiento al matrimonio en Vasconia*, dir. J. M. de Barandiarán, A. Manterola, coord. G. Arregi, Bilbao 1998, s. 120–121.

⁵¹ A. Arruza, *Serorak – strażniczki światła*, „Etnografia Nowa” 2017–2018, nr 9–10, s. 339–345.

nazwiskiem (również domy miały bowiem swoje „imiona”)⁵². Dom był filarem tożsamości jednostki⁵³, tym bardziej że w kulturze baskijskiej zauważalny jest silny rys kolektywistyczny, nadrzędna wartość grupy⁵⁴. Przejawia się to w pracach na rzecz wspólnoty (*auzolan*), związkach z grupą rodzinną i przyjacielską (instytucja *kuadrilli*), a także w języku – w rzadkim stosowaniu zaimka „mój” i zastępowaniu go formą „nasz”. Baskowie mówili zatem raczej „nasz dom” i „nasza mama” niż „mój dom”, „moja mama”⁵⁵. Słowo *gu*, podobnie jak i wyraz *etxe* są ze sobą powiązane, stąd jako synonim *etxeokak* – „domowników” używane bywało określenie *gureak* – „nasi”⁵⁶. *Gu* i *etxe* można uznać za baskijskie słowa – klucze, w odniesieniu do koncepcji Wierzbickiej. Badaczka ta wskazała na istnienie wyrazów, które mają szczególne znaczenie w danej społeczności i które spełniają kilka wyznaczników. Są powszechnie używane, występują w przysłowiach i powiedzeniach, literaturze, związkach frazeologicznych, a zarazem niosą ważne informacje o określonej kulturze⁵⁷. W przypadku baskijskim na pierwszy plan wysuwa się tu wartość wspólnoty, nie jednostki. Domem natomiast może być ziemia ojczysta, Kraj Basków, tak jak w ważnym dla Basków wierszu Gabriela Aresti – *Dom mojego ojca*. W tej poetyckiej wizji dom – ojczyzna stanowi wartość największą.

⁵² M. Azurmendi, *El fuego de los símbolos*, dz. cyt., s. 94.

⁵³ Jego modelem była tradycyjne gospodarstwo – *baserrii*.

⁵⁴ Miało to zarówno pozytywne, jak i negatywne strony. Oprócz solidarności i współpracy wskazuje się na presję, jakiej podlegała jednostka, a także brak miejsca na indywidualne aspiracje.

⁵⁵ M. Azurmendi, *El fuego de los símbolos*, dz. cyt., s. 38. Takie wypowiedzi charakterystyczne są, co zauważyłam również podczas moich badań, głównie dla starszego pokolenia, wśród młodych taka forma zanika.

⁵⁶ Zob. m.in. M. Azurmendi, *El fuego de los símbolos*, dz. cyt., s. 94, 184.

⁵⁷ A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa 2007, s. 41–44.

3. Być i stawać się Baskiem.

Tożsamości baskijskie

Bycie Baskiem to zatem przynależność do pewnej wspólnoty – *gu*. Granicę pomiędzy „nimi” i „nami” wyznacza sam język baskijski, wskazując na znajomość *euskary* lub jej brak. Baskijski endoetnomim to *euskaldun*, który oznacza „posiadającego euskarę”, mówiącego po baskijsku. Wszyscy pozostali określani są jako *erdaldunak* – mówiący inną mową. Do wymiaru językowego odnosi się też nazwa Kraj Basków – Euskal Herria (od Euskararen Herria, czyli „Kraina Euskary”). Można jednak zadać pytanie, czy taka autodefinicja pozostaje aktualna dziś, w regionie, w którym *euskara* stanowi język mniejszościowy nawet wśród jego mieszkańców? W baskijskich prowincjach mieszka dziś ludność baskijskojęzyczna, hiszpańskojęzyczna, a także imigranci spoza Hiszpanii. Te grupy tworzą współczesne baskijskie społeczeństwo, stawiając nowe pytania na temat baskijskiej tożsamości. Oczywiście tożsamość to często efekt połączenia tego, co wewnętrzne z zewnętrznym obrazem, z cechami przypisywanymi nam przez innych (tak na poziomie jednostkowym, jak i grupowym)⁵⁸. Wizerunek Basków (na podstawie badań przeprowadzonych przez Instytut Gizaker w roku 2009) akcentuje pracowitość i zamknięty charakter, ale i utożsamia region baskijski z terroryzmem, specyficznym klimatem i językiem⁵⁹. Ten ostatni długo stanowił czynnik stygmatyzujący (przedstawiany jako język osób niewykształconych, powód do wstydu, czy nawet element mający wpływać na skłonność do przemocy). Dziś, tak jak wskazałam wcześniej, jest obecny

⁵⁸ Zob. m.in. T. Edensor, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków 2004, s. 40–54.

⁵⁹ K. Mirgos, *Baskowie – „Inni” Hiszpanii?*, w: *Hiszpania – mit czy rzeczywistość?*, red. F. Kubiacyk, K. Mirgos, Poznań 2012, s. 151.

w przestrzeni publicznej, edukacji, jego znajomość ma wartość na rynku pracy. Choć nie oznacza to braku zagrożeń czy wyzwania, bez wątpienia stanowi dowód na skuteczną politykę językową w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej. Jednocześnie przybysz znający *euskara*, nawet w niewielkim stopniu, spotyka się z bardzo pozytywnymi reakcjami miejscowych, a nierzadko przestaje być „obcym”. Doświadczałam tego wielokrotnie w czasie prowadzonych badań⁶⁰.

W odniesieniu do baskijskiej tożsamości zbiorowej Ignacio Irazuzta i María Martínez wyodrębnili trzy etapy. Pierwszy, przypadający na w. XIX, charakteryzować miał element rasowy, podkreślanie znaczenia posiadania baskijskich przodków, a zatem wykluczający obcych, widzianych zresztą jako zagrożenie dla baskijskiej kultury. Istotną rolę odgrywała tu również religia, co widoczne było w tezach głoszonych przez Sabino Arana, dziewiętnastowiecznego ideologa nacjonalistycznego. Drugi etap, w latach sześćdziesiątych XX w., charakteryzowało odejście od wąskiego definiowania tożsamości i zwrócenia uwagi na język baskijski, możliwy do przyswojenia przez przybyszy z zewnątrz. Tożsamość w takim ujęciu mogła być nabyta, wybrana. Trzeci okres, mający miejsce od lat osiemdziesiątych XX w., a zatem od czasu uzyskania przez region baskijski, autonomii, koncentrował się na elemencie zamieszkiwania.

Kluczowy stawał się tu fakt życia w baskijskich prowincjach⁶¹. Można powiedzieć, że ten ostatni wymiar przywołuje skojarzenie z baskijskim domem – *etxe*, w przypadku którego to zamieszkiwanie wspólnej przestrzeni sprawiało, że dana osoba wchodziła do grona *etxeokak* – domowników. Dziś zamieszkiwanie wspólnego domu – Kraju Basków, sprawia, że człowiek staje się Baskiem, w znaczeniu mieszkańca baskijskiego terytorium – *euskalherriar*.

Co jednak stanie się, gdy dom się opuści? Baskijską tradycją była emigracja, często do Nowego Świata, a także i to, że w domu zawsze było miejsce dla emigranta (pozostawał zatem jego częścią mimo fizycznej nieobecności). Jedno z powiedzeń mówi, że ci, którzy dom opuścili, powinni do niego powrócić. Nie zawsze jednak powrót był możliwy, nawet gdy cieleśnie istotnie nastąpił⁶². Niektórzy migranci boleśnie odczuwali obcość w ojczyźnie, która odbiegała od ich wspomnień. Jakże proroczo zabrzmiał w tej sytuacji wiersz, który napisał Joseba Sarrionandia, baskijski pisarz. Jego bohaterem jest człowiek, który wyruszył w świat, „z mapami skarbów pod pachą”, lecz gdy po latach powrócił do domu, zastał „inne niż zostawił drzwi, a w nich inny zamek”⁶³. Sam autor wiosną 2021 roku wrócił do regionu baskijskiego po kilkudziesięciu latach emigracji. W wywiadzie, którego udzielił, powiedział, że zastał inny kraj, innych ludzi, że

⁶⁰ Przykładem może być sytuacja, jaka miała miejsce podczas mojego pobytu w małej baskijskiej miejscowości, w prowincji Gipuzkoa. W sklepie z warzywami sprzedawca, który obsługiwał klientów w języku baskijskim, do mnie zwrócił się po hiszpańsku. Tak dzieje się zazwyczaj w przypadku kontaktu z osobami, których wygląd wskazuje na to, że nie są miejscowymi, Baskowie nie spodziewają się, że ktoś z zewnątrz może znać ich język (tym bardziej że w regionie można bez problemu porozumieć się w języku hiszpańskim). Kiedy jednak odpowiedziałam mu po baskijsku, roześmiał się i zawołał, również w *euskara*: „Przepraszam, myślałem, że jesteś cudzoziemką!”.

⁶¹ I. Irazuzta, M. Martínez, *Presentación. De la identidad a la vulnerabilidad. La cuestión de la inmigración y las irrupciones en el nosotros*, w: *De la identidad a la vulnerabilidad. Alteridad e integración en el País Vasco contemporáneo*, coords. I. Irazuzta, M. Martínez, Barcelona 2014, s. 15–22.

⁶² Na temat baskijskiej emigracji zob. m.in. A. Duplá, *Presencia vasca en América 1492-1992. Una mirada crítica*, Donostia 1992. R. Idoate Ancin, *Emigración de la Navarra atlántica a América (1840-1874)*, Caligrama 2020. *Migración y exilio españoles en el siglo XX*, eds. J. L. Guil, V. Ziswiler, C. Albizu Yeregui, Madrid 2009.

⁶³ J. Sarrionandia, *Ettxera itzuli*, <https://armiarna.eus/ema-iluak/izuen/izue40.htm> [dostęp: 22 września 2021].

wiele z tego, co pamiętał „pochłonał czas”⁶⁴. Jedną z tych zmian jest z pewnością rosnąca liczba imigrantów, często spoza Hiszpanii, dla których „nowym domem” stała się Baskijska Wspólnota Autonomiczna. Na *euskara*, jej gramatykę i słownik, coraz większy wpływ ma już nie tylko hiszpański czy angielski, ale też języki imigrantów⁶⁵ (a tych, według szacunków, może być dziś w regionie nawet ponad sto⁶⁶). Język baskijski wzbogaca się też o wyrazy związane z nowymi technologiami i nowoczesnym stylem życia. Dla badacza równie cenne jest przyglądanie się zmianom zachodzącym w języku potocznym⁶⁷, czy wytworach kultury (w tym literaturze). Niektóre słowa wychodzą z użycia, jak jedno z określeń motyla – *miresicoletea*, o którym w swoim utworze pisał Bernardo Atxaga. Ale pojawiają się też nowe, jako świadectwo żywotności języka, co słusznie dostrzegł poeta:

[...] *Baina begira egiezu*
Etxe atarian garrasika
Jostatzen ari diren umeei.
Entzun zer esaten duten: Zaldia Garatarera joan zen.
Zer da Garatare?, diot.
Hitz berri bat, diote.
Beti ez dira hitzak, beraz,
Industria eremu bakartietan
Edo propaganda bulegoetan sortzen;
*Sortzen dira barre artean*⁶⁸ [...]

Przywołany fragment wskazuje na twórczy stosunek do języka młodego pokolenia. Jednak w odniesieniu do sytuacji *euskary* rola najmłodszych mieszkańców Baskijskiej Wspólnoty Autonomicznej jest znacznie szersza. Obecnie wyraźny jest wzrost znajomości *euskary* w tej grupie, co stanowi efekt polityki językowej w regionie, a zwłaszcza obecności *euskary* w edukacji (dziś problemem wydaje się raczej to, że dla części młodzieży staje się ona uciążliwym obowiązkiem, a nie czymś atrakcyjnym czy naturalnym). Obowiązkowa nauka języka baskijskiego⁷⁰ wpływa na zwiększenie liczby osób go znających, zwłaszcza w młodym pokoleniu, jednak niekoniecznie przekłada się to na jego używanie w życiu codziennym (na przykład ze względu na swobodę wypowiedzi). Baskijski socjolingwista Patxi Sáez Beloki zwrócił uwagę na problem, jakim jest poziom znajomości *euskary* oraz

[...] Ale spójr
na dzieci bawiące się
Przed domem
Posłuchaj co mówią: Koń pojechał do Garatare.
Co to Garatare? pytam.
Nowe słowo, mówią
Słowa nie powstają więc zawsze
w samotnym królestwie przemysłu
czy w biurach propagandy
Powstają też wśród śmiechu⁶⁹ [...]

⁶⁴ J. Guenetxea, *Joseba Sarrionandia Iurretara bueltatu da lau hamarkadaren ostean*, <https://anbotu.org/iurretara/1619112033308-joseba-sarrionandia-iurretara-bueltatu-da-lau-hamarkadaren-ostean> [dostęp: 22 września 2021].

⁶⁵ Oczywiście języki hiszpański i angielski także mogą być językami imigrantów (oprócz tego, że stanowią języki atrakcyjne w odniesieniu do treści kultury czy możliwości zawodowych). Tu jednak istotne było dla mnie podkreślenie obecności w regionie „nowych”, dotąd nieobecnych (i niewidzianych jako wyzwanie) języków.

⁶⁶ P. Baztarrrika, *Babel o barbarie. Una política lingüística legítima y eficaz para la convivencia*, Irun 2010, s. 303–304.

⁶⁷ A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, dz. cyt., s. 228.

⁶⁸ B. Atxaga, *Soinujolearen semea*, https://www.eke.eus/eu/kultura/euskal_herria/euskal_diaspora/euskal-munduak/hitzen-heriotza [dostęp: 22 września 2021].

⁶⁹ Tłum. własne – K. M.

⁷⁰ Należy jednocześnie zaznaczyć, że stopień obecności języka baskijskiego w szkołach zależy od modelu szkoły (są placówki, w których głównym językiem nauczania jest baskijski, takie, w których dominuje hiszpański i ośrodki, w których dąży się do równowagi w zakresie występowania obu języków, zaobserwować też można dążenie do edukacji trójjęzycznej – baskijsko-hiszpańsko-angielskiej). Na temat edukacji w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej, w tym w odniesieniu do uczniów imigranckich zob. *La escolarización del alumnado de origen extranjero en el sistema escolar de la CAPV. Diagnóstico y nuevas medidas de intervención*, Octubre 2018, Eusko Jaurlaritza/Gobierno Vasco, Hezkuntza Saila/Departamento de Educación.

na liczbę osób, dla których jest ona językiem ojczystym. Z jednej strony rośnie bowiem liczba osób znających baskijski, z drugiej spada tych, którzy swobodnie posługują się *euskarą* niż innym językiem oraz tych, dla których baskijski to pierwszy język⁷¹. Natomiast raport Gazteen Euskal Behatokia/Observatorio Vasco de la Juventud z 2019 roku wykazał spadek użycia języka baskijskiego przez ludzi młodych (w wieku od 16 do 29 lat) w komunikacji towarzyskiej, a także zmniejszenie czytelnictwa w *euskara* po zakończeniu edukacji⁷². Warto też dodać, że zwłaszcza osoby młode, miesząc w swoich wypowiedziach baskijski i hiszpański (to zjawisko określa się jako *euskañol*)⁷³.

Na uwagę zasługuje jednocześnie to, że wśród użytkowników baskijskiego spotyka się coraz częściej dzieci imigrantów (nie tylko ze względu na obecność *euskary* w szkołach, choć ten element ma szczególne znaczenie, ale w i związku z otoczeniem, w jakim przebywają⁷⁴). Zdarza się, że są one tłumaczami, czy wręcz nauczycielami, dla swoich rodziców. Imigranci i ich dzieci odgrywają zatem ważną rolę w związku z sytuacją językową w regionie⁷⁵. Ich zachęcenie do nauki i używania języka Basków

(w tym w życiu prywatnym) jest uznawane za istotne, a może i kluczowe, w odniesieniu do przyszłości *euskary*⁷⁶. A jednocześnie tożsamość, także w kontekście baskijskim, coraz częściej ma charakter złożony, transnarodowy, czy kontekstowy⁷⁷.

Przedmiotem tego tekstu była refleksja nad znaczeniem języka w kulturze Basków oraz nad odzwierciedlającymi się w języku wartościami. Inspiracją do takiego spojrzenia na *euskarę* były przede wszystkim studia nad językowym obrazem świata, performatywnością języka, a także koncepcja słów – kluczy. Punktem wyjścia stał się czasownik „być” rozpatrywany w znaczeniu istnienia (tożsamość ludzka i pozaludzka, płciowa, etniczna), ale i znajdowania się (relacja człowiek – przestrzeń, dom i kraj, „nasze miejsce”) czy stawania się (performatywny wymiar języka, włączanie do społeczności). Taki namysł nad językowymi kategoriami pozwolił przyrzeć się kulturowej specyfice Basków, wartościom odzwierciedlającym się w języku, oraz zachodzącym w regionie procesom i zmianom kulturowym. Analiza językowych kategorii i użycia języka baskijskiego wskazała przede wszystkim na wartość własnej grupy (zarówno rodzinnej, domowej, jak i narodowej) oraz na zmianę w sposobie definiowania wspólnoty Basków.

⁷¹ P. Sáez Beloki, *Ardatzean jartzeko garaia*, „Hermes” 2017, nr 57, s. 130–133.

⁷² *Diagnóstico de la situación de la juventud de Euskadi 2019*, Bilbao 2019, s. 69–72.

⁷³ Ramy tego artykułu nie pozwalają mi na szczegółowe omówienie wszystkich aspektów baskijskiej sytuacji językowej.

⁷⁴ Znaczenie ma na przykład to, czy jednostka mieszka w baskijskojęzycznej miejscowości, czy ludzie w jej otoczeniu posługują się *euskarą* na co dzień. Na ten aspekt zwróciła uwagę Ane Urizar Zugazagoitia podczas mających miejsce w 2021 r. obrad poświęconych miejscu języka w życiu dzieci imigrantów („Hijos e hijas de inmigrantes y euskara, la voz de 20 años de experiencias”), zob. M. Pena, *Los hijos de inmigrantes y el euskara, 20 años de camino*, 18.12.2021, <https://www.naiz.eus/eu/info/noticia/20211218/los-hijos-de-inmigrantes-y-el-euskera-20-anos-de-camino> [dostęp: 15 lutego 2022].

⁷⁵ Zob. m.in. P. Baztarrika, *Babel o barbarie*, dz. cyt., s. 302–306.

⁷⁶ A. Barquín, *El euskara y la integración lingüística de los inmigrantes*, „Cuadernos de trabajo” 2004, nr 26, Gipuzkoako SOS Arrazakeria, s. 17. P. Sáez Beloki, *Ardatzean jartzeko garaia*, art. cyt., s. 132.

⁷⁷ E. Apodaka Ostaikoetxea, *Euskal identitatea, identitate ikerketen eta politiken argitara*, „Eusko Folklore Urtekaria” 2018, nr 52, s. 32–35.

Bibliografia

- Ahearn L. M., *Antropologia lingwistyczna. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Apodaka Ostaiakoetxea E., *Euskal identitatea, identitate ikerketen eta politiken argitarata*, „Eusko Folklore Urtekaria” 2017–2018, nr 52, s. 15–43.
- Arruza A., *Serorak – strażniczki światła*, „Etnografia Nowa” 2017–2018, nr 9–10, s. 329–347.
- Atlas Etnográfico de Vasconia. Ritos del nacimiento al matrimonio en Vasconia*, dir. J. M. de Barandiarán, A. Manterola, coord. G. Arregi, Instituto Labayra, Bilbao 1998.
- Austin J. L., *Mówienie i poznawanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Azkoaga I., *Vasco, ¿cómo se llama tu país?*, Autoedición, Arrasate – Mondragón 2017.
- Azurmendi M., *El fuego de los símbolos. Artificios sagrados del imaginario en la cultura vasca tradicional*, Baroja, San Sebastián 1988.
- Barandiarán J. M. de, *Mitos del pueblo vasco*, Astero, b.m.w. 2007.
- Barandiarán J. M. de, *Brujería y brujas en los relatos populares vascos*, Editorial Txertoa, San Sebastián 2002.
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012.
- Barquín A., *El euskara y la integración lingüística de los inmigrantes*, „Cuadernos de trabajo” 2004, nr 26, Gipuzkoako SOS Arrazakeria.
- Baztarrika P., *Babel o barbarie. Una política lingüística legítima y eficaz para la convivencia*, Alberdania, Irun 2010.
- Diagnóstico de la situación de la juventud de Euskadi 2019*, Gazteen Euskal Behatokia – Observatorio Vasco de la Juventud, Bilbao 2019.
- Duplá A., *Presencia vasca en América 1492–1992. Una mirada crítica*, Gakoa Liburuak, Donostia 1992.
- Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Engelking A., *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*, Oficyna Naukowa, Warszawa, 2010.
- Estornes Lasa B., *Mundua Euskal Erriaren go-goan – El Mundo en la mente popular vasca*, Auñamendi, Donostia/San Sebastián 1974.
- Gomez M., *De los primeros animales domesticados en Euskal Herria a las razas actuales*, MUNIBE (Antropología – Arkeologia) 2005, nr 57, s. 469–476
- Grzegorzczkowska R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Guil J. L., Ziswiler V., Albizu Yeregui C. (eds.), *Migración y exilio españoles en el siglo XX*, Iberoamericana, Madrid 2009.
- Handke K., *Socjologia języka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Idoate Ancín R., *Emigración de la Navarra atlántica a América (1840–1874)*, Caligrama, 2020.
- Irazuzta I., Martínez M., *Presentación. De la identidad a la vulnerabilidad. La cuestión de la inmigración y las irrupciones en el nosotros*, w: *De la identidad a la vulnerabilidad. Alteridad e integración en el País Vasco contemporáneo*, coords. I. Irazuzta, M. Martínez, Edicions Bellaterra, Barcelona 2014, s. 9–37.
- Juaristi J., *Historia mínima del País Vasco*, Turner Publicaciones, Madrid 2013.
- Junyent Figueras M. C., Comellas Casanova P., *Antropología lingüística*, Editorial Síntesis, Madrid 2019.

- La escolarización del alumnado de origen extranjero en el sistema escolar de la CAPV. Diagnóstico y nuevas medidas de intervención*, Eusko Jaurlaritz/Gobierno Vasco, Hezkuntza Saila – Departamento de Educación, Octubre 2018.
- Lévi-Strauss C., *Drogi masek*, przeł. M. Dobrowolska, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1985.
- Núñez Astrain L., *El euskera arcaico. Extensión y parentescos*, Txalaparta, Tafalla 2006.
- Malinowski B., *Ogrody koralowe i ich magia. Studium metod uprawy ziemi oraz obrzędów towarzyszących rolnictwu na Wyspach Trobrianda. Język magii i ogrodnictwa*, przeł. B. Leś, red. nauk. A. K. Paluch, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1987.
- Mees L., *Euskadi/Euskal Herria*, w: *Diccionario ilustrado de símbolos del nacionalismo vasco*, coords. S. De Pablo, J. L. De la Granja, L. Mees, J. Casquete, Tecnos, Madrid 2012, s. 294–319.
- Mees L., *Euskara*, w: *Diccionario ilustrado de símbolos del nacionalismo vasco*, coords. S. De Pablo, J. L. De la Granja, L. Mees, J. Casquete, Tecnos, Madrid 2012, s. 320–344.
- Mirgos K., *Obcy i nowi Baskowie. Migracje, tożsamości i języki w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018.
- Mirgos K., *Baskowie – „Inni” Hiszpanii?*, w: *Hiszpania – mit czy rzeczywistość?*, red. F. Kubiaczyk, K. Mirgos, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2012, s. 145–161.
- Sáez Beloki P., *Ardatzean jartzeko garaia*, „Hermes” 2017, nr 57, s. 130–133.
- Trask R. L., *The History of Basque*, Routledge, London–New York 2006.
- Wierzbicka A., *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
- Wierzbicka A., *Język – umysł – kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Woodworth P., *The Basque Country. A cultural history*, Signal Books, Oxford 2007.
- Zuazo K., *El euskera y sus dialectos*, Alberdania, Irun 2010.
- Zubiri I., Zubiri E., *Euskal gramatika osoa*, Didaktiker, Bilbo 2000.
- Strony internetowe:**
- Atxaga B., *Soinujolearen semea*, https://www.eke.eus/eu/kultura/euskal_herria/euskal_diaspora/euskal-munduak/hitzen-heriotza [dostęp: 22 września 2021].
- Emakume (hasło), *Diccionario etimológico vasco español*, <http://projetbabel.org/basque/diccionario.php?q=emakume> [dostęp: 14 sierpnia 2021].
- Euskadi.eus, https://www.euskadi.eus/gobierno-vasco/contenidos/informacion/x65_acerca_euskadi/es_x65/cifras_new.html [dostęp: 14 lutego 2022].
- Eustat, https://www.eustat.eus/elementos/tres-de-cada-cinco-personas-que-residen-en-la-ca-de-euskadi-tienen-algun-conocimiento-de-euskera-en-2016/not0014683_c.html [dostęp: 11 października 2021].
- Eustat, https://www.eustat.eus/estadisticas/tema_159/opt_0/tipo_3/ti_poblacion/temas.html [dostęp: 14 lutego 2022].
- Gizon (hasło), *Diccionario etimológico vasco español*, <http://projetbabel.org/basque/diccionario.php?q=gizon> [dostęp: 14 sierpnia 2021].

Guenetxea J., Joseba Sarrionandia Iurretara bueltatu da lau hamarkadaren ostean, <https://anboto.org/iurreta/1619112033308-joseba-sarrionandia-iurretara-bueltatu-da-lau-hamarkadaren-ostean> [dostęp: 22 września 2021].

Naiz.eus., M. Pena, *Los hijos de inmigrantes y el euskara, 20 años de camino*, 18.12.2021,

<https://www.naiz.eus/eu/info/noticia/20211218/los-hijos-de-inmigrantes-y-el-euskera-20-anos-de-camino> [dostęp: 15 lutego 2022].

Sarrionandia J., *Etxera itzuli*, <https://arriarma.eus/emailuak/izuen/izue40.htm> [dostęp: 22 września 2021].

Być człowiekiem, być Baskiem.

Refleksje wokół języka i kultury

Streszczenie: Celem artykułu jest refleksja nad kulturą baskijską poprzez pryzmat języka. Autorka nawiązuje do teorii językowego obrazu świata, koncepcji słów kluczy czy performatywności w języku. Przygląda się słowom i ideom, które ukazywały ważne dla tradycyjnej baskijskiej kultury wartości i które mogą być punktem wyjścia do odkrywania tamtejszego światopoglądu (relacja pomiędzy nazwą i byciem, kolektywizm, endoetnonim i in.). Wychodząc od namysłu nad językiem, autorka analizuje problematykę tożsamości, relacji z innymi i zmiany kulturowej.

Słowa kluczowe: *euskara*, język, kultura, Kraj Basków

Being Human, Being Basque.

Reflections on Language and Culture

Summary: The aim of the article is to discuss Basque culture from the angle of language. The author refers to the theory of the linguistic image of the world, the concept of key words and performativity in language. She looks at words and ideas that showed values important for traditional Basque culture and could be the starting point for discovering the local worldview (the relationship between a name and being, collectivism, endoethnonym etc.). First giving consideration to language, the author then analyzes issues of identity, relations with others, and cultural change.

Key words: *euskara*, language, culture, Basque Country

KATARZYNA MIRGOS:

antropolożka kultury, pracuje w Instytucie Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego. Zajmuje się zjawiskami migracyjnymi, antropologią rodziny, kulturami i językami mniejszościowymi. Głównym terytorem jej badań jest Kraj Basków. Jest autorką i redaktorką prac poświęconych kulturze baskijskiej (m.in.: *Gure. Historie z Kraju*

Basków, Obcy i Nowi Baskowie. Migracje, tożsamości i języki w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej, Mit Mari. Jego źródła i miejsce w kulturze Basków, Baskijska historia, baskijskie historie), tłumaczeń z języka baskijskiego na polski, organizatorką warsztatów, wystaw, konferencji i pokazów filmowych związanych z kulturami Hiszpanii.